

HAMID OLIMJON SHE' RIYATIDA OMONIMLARNING QO' LLANILISHI

Obidjonov Xojimurod Xudoyberdi o'g'li

Andijon davlat universiteti

Filologiya fakulteti II bosqich talabasi

Anotatsiya: ushbu maqolada shoir va yozuvchi Hamid Olimjon she' riyatida qo' llanilgan omonim so' zlar stilistik va semantik jihatdan tahlil qilingan va misollar keltirilgan.

Kalit so' zlar: omonimlar, omogroflar, amofonlar, lug' aviy omonimiya, grammatik omonimiya.

Ma' lumki, «Talaffuzi bir xil bo' lgan so' zlar omonimlar» dir [1, 110]. Omonimlarning mazkur ta'rifi «Til birliklarining lug' aviy planida teng kelish hodisasi» deyiladi [2,72]. Bu ta' rifda muayyan til birligi so' zning tovush (talaffuzi) jihatidan ham, grafik (harfiy) ifodasi jihatidan ham bir xilligi nazarda tutilgan, shu jihatdan 1980-yil nashr qilingan Shoabdurahmonov darsligidagi so' zlarning shakl va ma' no munosabatlarining ikkinchi va uchinchi tiplari (omonimlar va omogroflar). U.Tursunovlar darsligida lug' aviy omonimiyaning tarkibida berilgandir. Chunki tilda ikki xil omonimiyaning, ya'ni lug' aviy omonimiya (so' zlardagi) va grammatik omonimiyaning (qo' shimchalardagi) farqlashga to' g' ri keladi. Masalan; asar - mehnat va ijod mahsuli: Oybek asarlari, asar - biror voqea-hodisadan qolgan iz. Hozirgi Toshkentda zilziladan asar ham qolmagan.

Siz I-Ikkinchi shaxs kelishik olmoshi

Siz II-Ikkinchi shaxs tuslovchi (o' tibsiz)

Siz III-sifat yasovchi qo' shimcha

Bu o' rinda ma' lum tahlil va tavsiflarni takrorlash ortiqchaligidan ularning Hamid Olimjon poetik asarlarida ishlatilishiga namunalar keltiramiz. “ O' zbek tilining izohli lug' ati”da kun so' zining qayd qilingan 6 ta ma'nosidan ikkitasi H.Olimjonning «O' zbekiston» she' rida ot va ravish turkumiga doir ma'nolarida qo' llanilib, usluban she' riyatda so' zlarning ohangdoshligi taqozosi, so' z o' yini talablarini bajargan:

Bir parcha o' t bo' lib bunda kun

Paxtasiga shulaydi har kun.

Shubhasiz, adib bu masalda «kun» so' zi sutkaning bir qismi ma' nosini qo' llab lug' aviy omonim yaratgan, natijada badiiy nutqda so' z o' yini hosil bo' lgan, she' rning obrazligi, ta' sirchanligi ta'minlangan.

Darhaqiqat, tilshunos olim A.Shomahsudovning ta' kidlaganidek, omonimlar adiblarning she' riyatda so' z o' yiniga, so' zlarning ohangdoshligiga erishishga imkon beruvchi leksik-stilistik omil hisoblanadi [3,9]. Bu jihatdan Hamid Olimjon poeziyasida «yot», «yosh», «soz» lug' aviy birliklarining uslubi qo' llanilishi xarakterlidir. Shoir bunday til birliklari vositasida hayotni haqqoniy tasvirlagan, ishonarli badiiy obraz yaratgan.

Chuvab kelar edi qarilar, yoshlar

Odam va hayvonlar appa aralash....

Yuzlarcha dengizlar bo' lardi paydo

Ota-onalardan oqqan yoshlardan...

Yo' l bosar edilar charchab toliqib

Barchaning ko' zida chiqqa-jiqqa yosh.

«Soz» so' zi manbalarda olmosh shakllar atamasida tavsiflanib, bu so' z (Soz-soz II shaklda) ot turkumi va sifat turkumiga mansubligida bir xil shaklda bo' ladi; deya ta' kidlanadi [5,129]. Bu xususiyat lug' atlarda ham shu shaklda bo' ladi.

Soz I-yaxshi, tuzuk, durust: Oz so' z-soz so' z (Maqol)

Soz II-milliy musiqa asboblarning umumiy nomi: dutor, tanbur,

g' ijjak va b. Bu so' z Hamid Olimjon poetikasida so' z birikmalari tarkibida leksik-stilistik vositalardan biri

sifatida yaxshi so' zlash, ilhom parisi kabi ma' nolarda qo' llanilib, badiiy matnning o' quvchiga ta'sirchanligi, jozibadorligini orttirgan:

Soz so' zladning go' zal deding, ofarin.

Marhabo kel qalbimga qaynoq soz.

Yot so' zi shoirning «Shohimardon» poemasiida begona va yotmoq fe' li ma'nosida qo' llanib, inson huquqlari oyoq osti qilingan, ularning hayvonlarcha ham qadri bo' lmagan o' tmish haqida aniq ma' lumot beradi. Mazlumlarning umumlashgan badiiy obrazini yaratadi. Masalan:

Ijodiy qalb, mardikor, batrak.

Ajralmishdir parcha nonidan.

O' z uyiga o' zi bo' lib yot

Ajralmishdir so' ng choxonidan.

Bizlar emasmidik sayisxonada

Ilonlar, otlar bilan barobar yotgan?

Senlar emasmiding, shu ko' hliklarda

Bizga zahar berib, lazatni topgan.

Bu misrada ajoyib so' z o' yini shaklida «yot» so' zi, shubhasiz, kambag' allik avj olgan, odamlar, hatto o' z uyiga ham begona bo' lib qolgan davr manzarasini ta'sirchan ishonarli qilib tasvirlash uchun ishlatilgan leksik vositalardan biridir.

Bir xil so' zlar - omogroflar, so' zlarining shunday munosabati omogrofiya ekanligi ta'kidlangan. Bu xulosa tach (daraxt) va tach (qurilish materiali) tok (uzum butasi) va tok (elektr toki) so' zlari tavsifida sharhlangan [4,113].

Ikkinchi darsligimizda yuqoridagi fikr yanada ravshan, mufassal bayon qilingan. Darslik mualliflarining ta'kidlashlaricha, «Til birliklari talaffuzida farqlanib, yozilishi jihatidan teng kelib qolsa, omogroflar yuzaga keladi; o' zbek adabiy nutqining yozma ko' rinishida omogroflar asosan ayrim tovushlar uchun alfavitlar mufassal harf olmay, bu tovushlarni ko' rsatish vazifasini alfavitdagi boshqa harflarga yuklash natijasida, demak, sun'iy ravishda paydo bo' lgan» [5,137].

Demak, yuqorida omogroflarga berilgan izohni «O» harfi bilan ikki fonemani izohlash oqibati deb tushunmoq kerak. Shoir Hamid Olimjon tilshunoslikdagi ayni holatdan o' zbek adabiy nutqining yozma ko' rinishidan «Ont» she' rida ayrim so' zlarining omogrofik shakllaridan uslubiy vosita sifatida keng foydalangan. Masalan:

Qoraqumning eng jazirama,

Yonib turgan o' t quchog' idan

Toliqmasdan o' tdi bizning ot;

Osmonni to' ldirib tovushiga

Po' lat qushlarimiz yozganda qanot.

Bu misralarda tilimiz izohli lug' atida sharhlangan o' t so' zining birinchi ma'nosi olov ma'nosi va o' tmoq fe' lining o' tdi (o' tgan zamon shakli) omogrofik munosabat da qo' llanilib leksik tasviriy vosita vazifasini bajargan.

Xullas, adibning poetik asarlarida tilshunoslik manbalarida til birliklarining shakl va ma'no munosabatlariga ko' ra tiplaridan unumli foydalangan. Shakldosh so' zlar (omonimlar, omogroflar, amofonlar) muhim leksik-stilistik vositalaridan biri sifatida o' rinli qo' llanilgan. Ular badiiy matnning ta' sirchanligi, obrazlilik va jozibadorligi kabi uslubiy vazifalarni bajargan. Chunki ular tilshunos olimlarimiz e'tirof qilganlaridek, adabiyotimiz asarlariga husn beruvchi leksik stilistik omillardan biri hisoblanadi [3,10].

Umuman olganda, Hamid Olimjon ishlatgan so' zlar 20-30-yillar voqealarining umumlashgan badiiy tasvir ekanligi shubhasizdir. Ayni holat o' z navbatida adibning tilimiz leksikasiga qo' shgan hissasining alohida bir ko' rinishidir. Hamid Olimjonda yuqorida tavsiflangan shakldosh so' zlardan soz lug' aviy birligining yaxshi so' zlash, ilhom parisi ma'nolarida qo' llashi bu fikrning eng xarakterli dalilidir. Bunday misollarni shoir ijodida ko' plab uchratish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shoabdurahmonov Sh., Asqarova M. va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent.: O'qituvchi. 1980.
2. U.Tursunov va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent.:O'zbekiston. 1992.
- 3.Shomahsudov A. O'zbek tili stilistikasi. II qism. – Toshkent.:Fan. 1974.
3. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. – Toshkent. 1980.
4. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. – Toshkent. 1992.
5. Hamid Olimjon. Tanlangan asarlar. – Toshkent.:O'zbekdavnashr. 1951.